

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2018

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 36.

PHEJI YA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
 SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.
 XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA XIYENGE XA B: (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA) NA XA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa Novhele.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Xivutiso xa xitsalwana eka vutlhokovetseri xi fanele xi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Xivutiso xa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu xi fanele xi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.

8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 40

XIYENGE XA B: Timinete ta 55

XIYENGE XA C: Timinete ta 55

11. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Pheji leyi yi ta pfuna vakamberiwa ku hlawula swivutiso leswi va lavaka ku hlamula swona handle ka ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Swithokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Mihlolo a yi dyiwi'	Xitsalwana	10	6
2. 'I mavala man'we'	Ximbangu	10	7
3. 'Kasi wena u yimile kwihi?'	Ximbangu	10	9
4. 'Rifu'	Ximbangu	10	10
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Tshika ku ba huwa'	Ximbangu	10	11
* LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	13
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	13
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	16
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	16
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	19
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	19
KUMBE			
XIYENGE XA B: MFUWO WA RIXAKA			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	22
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	22
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	25
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	25
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	28
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	28
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	31
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	31
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	34
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	34

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku vona loko u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–13	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	14–21	1	
NTSENGO WA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA		5	
LEMUKA LESWI: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe swivutiso SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

MIHLOLO A YI DYIWI – KJ Ngobeni

- 1 Ve' tshopi a va xeve,
- 2 Leri u nga kala u xinyata,
- 3 Hikuva hi lera masiku lawa,
- 4 Swilo swi nga yima hi nhloko!
- 5 A hi nga si tshama hi swi vona,
- 6 Mihlolo yo tsema nhlana wa n'wana sirha,
- 7 I mani a a tshemba leswaku xiyimo xi nga va tani!
- 8 Loko a tsundzuka tolo ka siku.
- 9 Tolo loko tiko ri yimile hi milenge,
- 10 Loko tiko xi tshwa, xi vuvumela, xi pfurha xi nuha mbvee!
- 11 Tiko xi nuha xi mpfempfa hi mafurha ya vanhu,
- 12 Misava na swivungu swi xipa hi ntsako na feny a ro tlhaveriwa Khisimusi.
- 13 Hi ku vona ku pfilungana na ku nyakapfala ka swilo,
- 14 Mi phendle mindzhuva yi sala yi hlanganile,
- 15 Mi tsemile mi yi vona,
- 16 Mi hangalakile na matiko ya vanhu ku ya fihla tinhloko.
- 17 Kambe namuntlha mi tipfala tihlo rin'we,
- 18 Mi kanya timbilu mi xija, mi khemba, mi hisa;
- 19 Hi yo yini yo yiva no phangela vanhu ke?
- 20 Xikwembu xi lo mi nhwii!
- 21 I manyunyu ya rivengo ra vulolo,
- 22 I xijaha xa nhwala xexo,
- 23 Mi pfanga no va vula vahlampfa,
- 24 Etikweni na misava ya mani ke?
- 25 Leyi i misava ya Xikwembu a hi ya vafana,
- 26 Swona a vo hefemula moya wenu ke?
- 27 Emakaya ya vona a va mi khome bya tihosi,
- 28 Mi titwisa vulombe bya le nkambanini.

- 29 Mi ri ku ni zenofobiya, a yi hanyi la, felani le kule le!
 30 Rivengo renu ra nyenyetsa,
 31 Mi nga rivali ku ri swa jika swilo, mi thyakisa xihlovo leswi mi kolweke?
 32 Ma hembra mi ta xi kuma xa ncila wa bulubulu.

Mutlhokovetseri u tirhisa ririmi ro khavisiwa ku humelerisa hungu ra yena. Kombisa ndlela leyi mutlhokovetseri a swi koteke hakona ku tirhisa swivulavulelo ku paluxa hungu ra xitlhokovetselo.

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

I MAVALA MAN'WE – ME Mhinga

- 1 Kasi u vindlavindlekela yini?
 2 U timbeyambeyela yini, wena Adamu?
 3 Loko ri xile dyambu,
 4 Hikokwalaho ka Eva?
 5 Xana wu kona nambu wo pfumala xilavi ke?
 6 Leswi loko u bobometa khuwana u ngo nwanyana u diba ke?
 7 Hikokwalaho ka xilavinyana lexi!
 8 Lexi u nga xi tsavulaka u tlhela u ya emahlweni u nwa mati u timula torha?
 9 Ina, hi swona loyi u tshwukile ha n'wi vona,
 10 Ina, i kuwa ro tshwuka ka, u lava rona?
 11 U phasiwile bya xinyenyana evurimbeni bya nthabvu hi muhlovo ntsena?
 12 U yengi wile hi xivumbeko kumbexana?
 13 Leri rintihlo a nga na ro' u ri yini hi rona ke?
 14 Loyi u n'wi kampfunyaka u fela wo muhlovo wa ntima ntsena?
 15 Ina, a hi Mulungu,
 16 Kambe mafundzha be!
 17 Wa swi tiva leswaku vanhu i mavele.
 18 Se leswi Mulungu wa wena a nga ni rintihlo ke?
 19 Rintihlo rakwe ri xungeta ku n'wi dlomutela etimbiteni ta khorho ya lava majasi.
 20 U ta ya hlawula wihi sweswi?
 21 Hikuva wena u lava lowo hetiseka evuton'wini,
 22 Hikuva wena u lava loyi a nga velekiwangiki eka leyi misava,
 23 Hikuva wena u ni ririmi ro gwanya ro ringa ri ringa ni murhi wa mhamba leyikulu.
 24 Swi tiva wena makwerhu ke kusukela sweswi,
 25 Ku hava xivumbiwa xo tano la ka leyi misava,
 26 Handle ka xivumbiwa lexi nga tswariwangiki hi mana wa xona.
 27 U lava ku kala u kolwa hi ya k'oxa?
 28 Mbewu ya wena yo khwengeriwa ehansi bi, handle ka nhloko ya mhamba leyi!
 29 Xikulu makwerhu i ku hanyisana,
 30 Xikulu n'wana manana i ku akisana,
 31 Xikulu wa ka hina i ku tiyiselana.
 32 Xa hombe i ku aka muti,
 33 Bya phuphu yo seleteriswa hi semendhe ya PPC,
 34 Wu tiya wu ku njara!

35	Kasi a wu swi tivi wena?
36	Leswaku vavasati i mavala ya swimbyanyana,
37	I mavala ya mfutsu,
38	I mavala man'we.
39	Dyondza ku enetiseka hileswi swi baka mombo wa wena hi xiviri.
40	Amukela!
41	Tiyisela!
42	Rhurisa moya!
43	Hikuva leswi wena u swi nyenyaka van'wana va wa va pfuka ku swi ovelela.
44	Va nyenya leswi u swi belaka mandla,
45	Hikuva i mavala man'we!

- 2.1 Hlamusela hungunkulu leri mutlhokovetseri a hi byelaka rona hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 2.2 Mutlhokovetseri eka xitlhokovetselo lexi u paluxa leswaku munhu loyi a tlhokovetselaka hi yena a nga na vana. Hi wihi ntila lowu seketelaka mhaka leyi? (1)
- 2.3 Xana vito ra 'Adamu' leri nga eka ntila wa 2 lowu nge: 'U timbeyambeyela yini, wena Adamu?' ri kongomisiwile eka munhu wa rimbewu rihi ku ya hi xitlhokovetselo? (1)
- 2.4 Xana ncino lowu humelerisiwaka hi mintila ya 29, 30 na 31 leyi nga laha hansi wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo?
'Xikulu makwerhu i ku hanyisana.
Xikulu n'wana manana i ku akisana.
Xikulu wa ka hina i ku tiyiselana.' (2)
- 2.5 Hlamusela hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke xihlambanyiso/xipimanyiso/xifananiso hakona eka ntila wa 33 lowu nge: 'Bya phuphu yo seleterwa hi semendhe ya PPC'. (2)
- 2.6 U nga vula yini hi wanuna loyi ku vulavuriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi mayelana na endlelo ra yena loko swi ta eka vavasati? (2)

[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

KASI WENA U YIMILE KWIHI? – MA Khosa

- 1 Evurhongweni bya le ximixweni,
- 2 Loko nkulungwana wu biwa,
- 3 Loko va xi bavisela va tlhela va swi yimbelelela,
- 4 Va ku xi basile xi lo cacaa!
- 5 Va bavisela wena,
- 6 Va vitana mina na wena,
- 7 Na yena i xiphemu xa swona leswi.

- 8 Hi halayani tlhelonyana ku vandlamula ogene, u tlulerile.
- 9 Va tova ogene va tlhela va kokela va ri karhi va gigela swi nuhela.
- 10 Vahlaveri va balesela ni mikolo hi ku kolola.
- 11 Va chayela wena.
- 12 Va yimbelelela wena.

- 13 Loko vafundhisi va chumayela,
- 14 Va bokoloka va fa ni marito,
- 15 Va chumayelela wena,
- 16 Va hlayela wena Rito,
- 17 U va u ri karhi u va vona hambu ku va twa?

- 18 Loko comana ri vambiwa,
- 19 Ri neketiwa kahle edyambyini,
- 20 Va anakela wena,
- 21 Va chayela wena,
- 22 Ndhlozi ri ntlurhuka ni rhonge,
- 23 Hi wena u ri dzahisaka fole.

- 24 Kasi wena u va u yimile hi kwihhi?
- 25 Kasi wena u wela eka wihhi mfumo wa kona?
- 26 Kasi wena u thela kwihhi xibalo xaku?
- 27 Kasi wena u tirhela tihosi tingani?

- 28 Leswi masiku ya fambaka ke?
- 29 Mhunti va ri yi biwa ya ha ri ni mahika.
- 30 Phela xinamu xi dlele nkwahle.
- 31 U ta teka rini goza?

- 32 Makwerhu, munyama na ku vonakala a swi hlangani.
- 33 Ku vonakala ku hlongola munyama.
- 34 N'hwarimbirhi, yin'we yi tshwa nkanga.
- 35 Mhisi ya mikoka mimbirhi yi phatluka nyonga, teka goza ra ha vona.

- 3.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketsweni lexi mutlhokovetseri a hi tselaka xona hi xitlhokovetselo lexi? (2)
- 3.2 Tsavula rito eka xitlhokovetselo leri vulaka ku dyondzisa rito ra Xikwembu. (1)

- 3.3 Hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti landzelaka: Eka ntila wa 1 lowu nge: 'Evurhونغweni bya le ximixweni,' mutlhokovetseri u tirhisile riviti 'ximixweni' ku vula xin'we eka leswi landzelaka:
- A Namadyambu
B Ndzhenga
C Matakuxa
D Mahlanga (1)
- 3.4 Hi wihi nkoka wa ku tirhisiwa ka swivutiso eka mintila ya 24–27? (2)
- 3.5 Hlamusela leswi ntila wa 32 lowu nge: 'Makwerhu, munyama na ku vonakala a swi hlangani,' wu vulaka swona.
- 3.6 Hi swihi leswi a wu ta tsundzuxa munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena mayelana na leswi a hanyisaka xiswona? (2)
- [10]

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

RIFU – NW Phakula

- 1 Himpfhuka munhu xi ku hlome, laha misaveni,
2 Vakokwa wa kokwa wa kokwa wa vakokwana u va mintile,
3 Futhi ntamu waku wu susa na misisi.
4 Khwiri raku i mana wa tiyinkho.
- 5 Rifu, a wu ni tingana ku phorha na lava saleke marhambu ntsena?
6 Xivindzi xaku xi swekiwile xi chuluriwa hikuva a wu na rhumbyana.
7 U khelela u khelerile handle ko hlamba timbilu.
8 Mbilu ya nghala a yi khi nchumu eka wena.
- 9 Lavo lungha u mintile,
10 Lava mona u kukurile,
11 Lava lunya u dyile,
12 Hambu valoyi a wu nyenyi no nyenya.
- 13 Leswo i wanjhani ndza hluleka ku ku hlavutela.
14 Swisiwana u byarile, dzundze ri tlhumile.
15 Varhandzani u va damurhurile hi ndhli!
16 Manyukutelo ra wena hi lero swi khendlela kunene.
- 17 Va te va balekela ekerekeni wo hi le ndzhaku,
18 Va ya chayeriwa u ku ndzi kwala!
19 Loko ri xile vanhu va timbeyambeyela ku vhika wena kambe kwihi?
20 Futhi no yila wa yila wena rifu.

- 4.1 Nyika nkomiso wa xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 4.2 Hi wihi ntila lowu kombisaka ku va vanhu va tsandzeka ku papalata rifu hambiloko va ringeta hi matimba? (1)

- 4.3 Hlawula nhlamulo YIN'WE leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 2 a ku: 'Vakokwa wa kokwa wa kokwa wa vakokwana u va mintile,' u hlamusela yini?
 A Rifu ri teka vakhegulu na vakhalabye ntsena.
 B Rifu ri humelela eka vakokwana ntsena.
 C Rifu i khale ri ri kona.
 D Rifu ri minta vakokwana. (1)
- 4.4 Katsakanya leswi ndzimana ya vunharhu yi hlamuselaka swona. (2)
- 4.5 Hikokwalaho ka yini mutlhokovetseri eka ntila wa 8 lowu nge: 'Mbilu ya nghala a yi khi nchumu eka wena,' a fananisile rifu na nghala? (2)
- 4.6 Endzhaku ka ku va u hlayile xitlhokovetselo lexi, hi rihi goza leri u nga tsundzuxaka vanhu leswaku va ri teka mayelana na hanyelo ra vona? (2)
- [10]

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)

HINKWASWO I VUTOMI – SJ Malungana na MJ Baloyi

XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

TSHIKA KU BA HUWA – SJ Malungana na MJ Baloyi

- 1 Vona tindlu ku saseka,
 2 Malwangu ya tona ya yimekile,
 3 Machuchuteriwelo ya tona ya koka mahlo,
 4 A wu nga pfumeli leswaku ku ni mpficimpfici wa tinsikiti endzeni ka tona.
 5 Tinsikiti leti ti dya vinyi va tona ntsena,
 6 Ti vona hi vinyi va tona ntsena,
 7 Va wisa ntsena loko ri ku n'wee!
 8 Swivati swa tona a wu nga swi voni,
 9 Swi tumbetiwa hi mpahla na ku n'wayitela bya xiChina.
 10 Wena u ririsa hi tinsuna tinene leti?
 11 Dyondza ku fihla mafelangati ya tona loko u huma hi nyangwa,
 12 U lwa na tona handle ko ba pongo!
 13 U nga tshiki ku tinwaya exihundleni,
 14 U nga tirhwerhwembuli kunene u nga ta halaka ngati.
 15 Tshika ku swi tlhoma erinhweni u vokotseka,
 16 U xise hi mani leswaku swilumi leswi swi na ndzelekano?
 17 Na vona va xurhe hi ta vona,
 18 Dyondza ku hambanyisa tindhawu.

- 5.1 Hlamusela hungunkulu ra xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)

- 5.2 Eka ntila wa 4 mutlhokovetseri u ri: 'A wu nga pfumeli leswaku ku ni mpficipfici wa tinsikiti endzeni ka tona.' Xana hi riviti 'tinsikiti' u kongomisa eka yini? (1)
- 5.3 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 16 a ku: 'U xise hi mani leswaku swilumi leswi swi na ndzelekano?' u vula yini?
- A Leswaku swilumi swi famba hinkwako.
B Leswaku mindyangu hinkwayo yi na swona swiphigo.
C Leswaku swilumi swi famba hi ndzelekano.
D Leswaku swiphigo a swi siveleki. (1)
- 5.4 Nyika nhlamuselo ya ntila wa 15 lowu nge: 'Tshika ku swi tlhoma erinhweni u vokotseka.' (2)
- 5.5 Hlamusela leswi mintila ya 5 na 6 leyi nge: 'Tinsikiti leti ti dya vinyi va tona ntsena,/Ti vona hi vinyi va tona ntsena,' yi vulaka swona. (2)
- 5.6 Eka ntila wa 11 lowu nge: 'Dyondza ku fihla mafelangati ya tona loko u huma hi nyangwa,' mutlhokovetseri u kombisa leswaku hambiloko munhu a ri na swiphigo endyangwini, loko a huma ekaya u fanele a nga kombisi vanhu leswaku u na swona. U vona onge i yini lexi endlaka leswaku munhu loyi a tsandzeka ku tumbeta swiphigo leswi a nga na swona loko a hlangana na van'wana vanhu? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlawula xivutiso xa NOVHELE KUMBE xa MFUWO WA RIXAKA.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Kombisa hilaha loko munhu a tirha hi ku tshembeka na ku tikarhata swi endlaka leswaku a kuma nseketelo wo hlula vukungundzwana hinkwabyo lebyi kongomisiweke eka yena. Kongomisa nhlamulo ya wena eka nseketelo lowu Chavalala a wu kumeke eka vatirhikulobye, vamininjhere na vadayirektara.

[25]**XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Kasi loko ku ri ku ndzi hlongola mi nga ndzi hlongola hi nomo lowu,' ku vula Sasavona. 'Ndzi nga famba sweswi. Kasi mhaka leyi nkulukumba loyi a hi endlaka yona wena mininjhere wa yi vona? ... A hi dyi ro vupfa hi ku chaviswa hi tatana loyi. Hina swo tshama hi ri karhi hi kariheriwa hi nge swi koti.'

'What are you ...'

5

'Wait! Let her talk,' Brooks a kavanyeta Hlongwane loyi se a ri lava ku dzindza. *'Carry on.'*

'Wanuna loyi wa hi venga. A nga rhandzi Ephraim. A nga rhandzi Nyeleti. A nga ndzi rhandzi mina. U vula leswaku vanhu hinkwavo lava nga tirha ehansi ka Mfumo wa Mhangwani va fanele va suka laha.' ... 'Ndza hembra?' a hundzulukela Brooks. 'U lava ku hi susa hinkwerhu ... Hi lava ku tirha hina.'

10

Loko Hlongwane a ku u lava ku vulavula, Brooks a n'wi yimisa hi voko. A n'wi byela leswaku a n'wi tshika a vulavula. Kwalaho Sasavona a ya emahlweni.

'Hina hi lava ntirhisano laha femeni. A hi lavi swicele, ku hlevana na ku chavisana.' Mhaka ya Sasavona yi vangile leswaku Brooks a vitana nhlengeletano hi xamundzuku wa kona. A vitana vatirhi hinkwavo eholweni. A va a kombisa leswaku u vona mhaka yin'wana leyi nga eku humeeleni laha femeni. Ku ni ku va ku nga ri ni ntirhisano exikarhi ka vatirhi. Kwalaho a vula leswaku un'wana na un'wana a a te na swirilo swa yena. ... Vatirhi va rhavi ra Hlongwane va ri ba ritshuri ra ximun'wana.

15

- 7.1 Mhangwani loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu u tshame a tirha efemeni ya PPE. Boxa vito ra feme leyi a tirhaka eka yona na xiyenge xa kona sweswi.

(2)

- 7.2 I yini lexi endleke leswaku ku kala ku va na nhlengeletano leyi exikarhi ka Brooks, Hlongwane na Sasavona? (1)
- 7.3 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko Sasavona a ku: 'A hi dyi ro vupfa hi ku chavisiwa hi tatana loyi,' u vula leswaku va ...
- A dya vuswa byo kala byi nga vupfangi.
B xanisiwa hi Hlongwane.
C tshamela ku vulavula hi Hlongwane.
D tsaka loko va tsundzuka Hlongwane. (1)
- 7.4 U dyondzile yini hi Brooks loko a ta va a byerile Hlongwane leswaku a tshika Sasavona a vulavula handle ko n'wi kavanyeta? (2)
- 7.5 Ku va Sasavona a tirhisa marito ya 'nkulukumba loyi', 'tatana loyi' na 'Wanuna loyi' loko a vula Hlongwane swi kombisa yini mayelana na leswi a n'wi tekisaka xiswona? (2)
- 7.6 Mutsari u hlamusela yini loko a ku: 'Vatirhi va rhavi ra Hlongwane va ri ba ritshuri ra ximun'wana?' (2)
- 7.7 Xana Sasavona a nga va a titwa njhani eka ntshaho lowu nga laha henhla? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.8 U vona yi vile mhaka ya kahle ku va Brooks a tengisile Sasavona ku ri na Hlongwane endzhaku ka loko Hlongwane a yisile swivilelo? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

Endzhaku ka loko va pfuxerisanile Chavalala a vika ta riendzo ra yena. Brooks a yingisela hi miehleketo hinkwayo. A pfa a vutisa laha na lahaya. Lomu swi nyikaka fenyva va ri dya swin'we. Hlongwane yena mpfhuka a nga lo ntu, a langutile Chavalala hi tihlo!

'I learnt a lot, Mr Brooks,' ku vula Chavalala. 'There is a lot that I thought I was doing properly here in the industry, which I discovered must be improved.' 5

Sweswo swi nyangatsile Hlongwane lero a tsandzeka ni ku tikhoma.

'U ehleketa leswaku ku va u yile entsungeni u fanele u vuya u ta cincacinca matirhele ya feme leyi?' A vula hi Xinghezi.

'Loko a ri wena tatana Hlongwane loko wo ya le u ta swi vona leswaku leswi humelelaka laha i matshopetana ya tincece,' ku hlamula Chavalala. 'A hi tirhi nchumu laha femeni. I magava ya swihlangi lawa hi ma tlangaka.' 10

'A wu nga ti na muthetho wuntshwa laha femeni leyi,' a n'wi byela. 'A wu nga ti na miehleketo ya wena ya ...'

'Leswi swi nga swinene a swi bihanghi ku swi sungula entirhweni,' a n'wi angula hi ku n'wi kavanyeta. 'Hi yona mhaka leyi hina Vantima hi salelaka ngopfu endzhaku hi yona. Ematshan'wini yo tirha ho tirhana hina vanhu. Mhaka liya yo tshama hi ri eku kwetlembetaneni mina na n'wina eka masiku lama nga hundza a ndzi voni leswaku yo fanela ku va ya ha ya emahlweni. Ho fanela ku tshama ehansi hi twanana matirhele hi tirha ntirho.' 20

- 7.9 Hi rih riendzo leri Chavalala a a vika rona eka Brooks na Hlongwane? (1)
- 7.10 Kun'wana eka tsalwa ku vuriwa leswaku Chavalala a a fambile na un'wana wa vaDayirektara. I mani Dayirektara loyi? (1)
- 7.11 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vulavulelo ra Chavalala na ra Hlongwane eka ntshaho lowu nga laha henhla. (2)
- 7.12 U nga vula yini hi marito ya Hlongwane loko a hlamula ehenhla ka xiviko xa Chavalala loko a ku: 'U ehleketa leswaku ku va u yile entsungeni u fanele u vuya u ta cincacinsa matirhele ya feme leyi?' (2)
- 7.13 Nhlamulo ya Chavalala eka Hlongwane loko a ku: 'Leswi swi nga swinene a swi bihangi ku swi sungula entirhweni,' yi kombisa yini? (2)
- 7.14 Brooks u endlile kahle ku va a vile kona loko Chavalala a nyika xiviko xa mafambelo ya yena? (1)
- 7.15 Hi ku ya hi ntshaho lowu, xana Hlongwane u nga n'wi tsundzuxa yini mayelana na mavonelo ya timhaka ta le ntirhweni? (2)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Kun'wana etsalweni leri mutsari u ri: 'Munhu u vekiwile a ri yexe elwandleni ra ntumbuluko a nga ri na laha a nga hundzulukelaka kona, kumbe loyi a n'wi tshembeke leswaku a rilela eka yena loko swi nonoha.' Kombisa ntiyiso wa marito lama u kongomisa eka swimunhuhatwa na timhaka leti nga etsalweni.

[25]**XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

Ndzi twa leswaku vanhu va namuntlha a va lavi tintsumi to fana na vaGabariyele. Va namuntlha loko vo vona tintsumi swi nga endleka leswaku vo tala va nga ti yingiseli – hikuva van'wana swi ta kumeka hi mikarhi yoleyo va siyile hi mikarhi, va xwerile, va wile va ri karhi va ri ku yiveni ka swin'wana swo talatala swo chavisa ni swa tingana.

5

Ku kota ku pfuna vanhu va rikwerhu a hi fanele ku nghena emiringweni ya vona hi va komba leswaku va nga huma hi ndlela yihi – hi vuya hi va rhangela mahlweni ku va komba ndlela.

Hi vulavula rito ra Xikwembu, hi hanya hi tindlela ta Yena, hi va varisi va Yena, hi kutsula, hi khongotela, hi byisa hi ta pfalela etshangeni, hi famba hi lava leti lahlekeke ni ta nhova.

10

Loko ndzi hoxa mi ngo ndzi komba ndlela laha ndzi nga huma kona ni laha ndzi faneleke ku kongoma kona. Kambe xiviri xa mina xi ndzi byela leswaku vukereke byi dlayile mongo wa vukhongereri – hikuva mufundhisi u fika a yima egandzelweni a dyondzisa, a ri henhla ka vona, a va langutele ehansi.

15

Vangheni va kereke va n'wi chava hi xichavo lexi faneleke vuhenhla bya yena loko a ri egandzelweni; kambe loko a xikile, a nghena xikarhi ka vona u tsandzeka ku hefemula moya wa vuhenhla bya yena; swilo swa le kule leswi a a swi vona loko a ha ri ehenhla ka gandzelo a nga ha swi voni, ni ndlela leyi kongomaka eka swona ya n'wi kakanisa.

20

9.1 Xana i mani ximunhuhatwa lexi vulavulaka eka ntshaho lowu nga laha henhla?

(1)

9.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka: Ximunhuhatwa lexi u xi boxeke eka 9.1 loko xi ku: '... vanhu va namuntlha a va lavi tintsumi to fana na vaGabariyele', xi vula vanhu ...

- A lava pfumalaka xivati.
- B lava nga na timpapa naswona va hahaka.
- C vo lulama lava endlaka ku rhandza ka Xikwembu.
- D lava tshamaka ematilweni.

(1)

- 9.3 Andlala timhaka hinkwato leti ngeniseke ximunhuhatwa lexi u xi boxeke eka 9.1 ekhombyeni. (2)
- 9.4 Ximunhuhatwa lexi vulavulaka eka ntshaho lowu xi khumba timhaka to va vanhu va va va xwerile, va wile na ku va va ri karhi va endla swo talatala swo chavisa ni swa tingana. Kombisa ku yelana ka marito lama na leswi humeleleke etsalweni. (2)
- 9.5 Kombisa leswi mutsari a vulaka swona hi marito ya leswaku vukereke byi dlayile mongo wa vukhongeri. (2)
- 9.6 Mhaka ya ku va ximunhuhatwa xi vula leswaku va famba va lava leti lahlekeke ni ta nhova yi hundzukile xikhovolelo hi ndlela yihi? (2)
- 9.7 U twisisa yini hi ntsumi Gabariyele leyi ku vulavuriwaka hi yona eka ntshaho lowu? (2)
- 9.8 Kombisa matitwelo ya wena ehenhla ka marito ya xivulavuri lama nge: '... hi va varisi va Yena, hi kutsula, hi khongotela'. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

Loko nkulukumba Tlhomandloti a hetile ku hlaya papila u ri pfarile, a ri hoxa exikhwameni xa rona. U miyerile, a khoma rihlaya a ku ntsee, a ehleketa ku kula ka n'wana wa yena ni ku enta ka miehleketo ya yena hi nkarhinyana wungari wungani.

U twile a khomiwile hi xivundza, a navela ku n'wi byela hi nomu rirhandzu ra vutswari ehenhla ka n'wana wa yena loyi a a kombe ku vona swo hlaya hi lembe rin'we. 5

... rintihlo ro rhurhumela hi xichavo ni ku titsongahata emahlweni ka tata wa yena. A swo va erivaleni leswaku nkulukumba Tlhomandloti u tiva ntsena xiyimo xa n'wana wa yena handle ko tiva swale mbilwini ya yena, miehleketo ni maehleketelo ya yena.

Papila ri endlile leswaku a n'wi vona, a n'wi twa kambe a ri kule ngopfu na yena: mbilu ya yena a yi tele xifaniso xa Madambi kambe ku va n'wana wakwe a nga ri kusuhi swi n'wi twisa mbilu ku vava. 10

Enkarhini wolowo ku nghena N'wa-Basana.

'Swi lo yini ka tata wa Nyiko mi ngo rila, ku lo humelela yini evaneni va hina?'

'Ku humelele leswo tala leswi swi tsakisaka mbilu ya mina,' ku vula mufundhisi.

'Mihloti kutani i ya yini?'

15

Loko a khumba rhama ra yena hi xandla u vonile xi ri ni mihloti hakunene.

- 9.9 Boxa vito ra kholichi leyi Madambi a a dyondza eka yona loko a tsala papila leri ku vuriwaka leswaku nkulukumba Tlhomandloti u ri hlayile na ntirho lowu a a dyondzela wona. (2)

- 9.10 Hi kwihi ku hambana loku nga kona eka mavonelo ya Mufundhisi Tlhomandloti eka mahanyelo ya Madambi loko a nga si ya ekholichi na loko se a ri ekholichi? (2)
- 9.11 Hlamusela xivangelo xa ntsako lowu Mufundhisi Tlhomandloti a a ri na wona. (2)
- 9.12 Hikokwalaho ka yini loko N'wa-Basana a vitana Mufundhisi Tlhomandloti a n'wi vula tata wa Nyiko ku nga ri tata wa Madambi tanihileswi Madambi a a ri yena mativula ya vona? (2)
- 9.13 Hi ku vona ka wena i yini lexi endleke leswaku mutsari a vula mhaka ya leswaku a swo va erivaleni leswaku Mufundhisi Tlhomandloti u tiva ntsena xiyimo xa n'wana wa yena handle ko tiva swa le mbilwini ya yena, miehleketo ni maehleketelo ya yena? (2)
- 9.14 Evuton'wini bya masiku hinkwawo swa humelela leswaku mutswari a twa mbilu ya yena yi vava loko n'wana wa yena a ri ekule na yena xana? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
[25]

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Lindiwe etsalweni u byela Godfrey (Godi) marito lama landzelaka: 'Mi ri loko swi tsandze vini va swona n'wina mi ta swi kota?' Kombisa hilaha marito lawa ya hundzukeke ntiyiso hakona.

[25]**XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)****XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Ku nga si hela nkarhi wo ya kwihi, hi loyi Malume Sambula a va a fikile na Rheyila. Kutani Rheyila na Masindi va ya hlangana na vayeni lavaya kwale ndlwini. Kava loko ntirho wu va wu sungurile.

'Hi vula sweswo n'wina va ka Kubayi, hi ri Maluleke u nghena hi xirilo laha mutini. U vula sweswo u ri tihomu ta ka Kubayi ti fohlile ti ya nghena ensin'wini ya ka Mn'wanati ti yayarhela mavele yakwe. Swi nga leswi Mn'wanati u ri u tisa nandzu wa kona. Ntombi ya kona hi yoleyi.' Ku hlamusela un'wana wa vakhegula a ri karhi a kombetela Lindiwe loyi a tifunengete hi nceka wa xilakanyana. 'Ndzawu!' A gimeta.

5

'Hayi, mhaka ya n'wina ya twala,' ku sungula Rheyila a ri karhi a basisa rito, 'kambe ho ka hi nga tivi hikuva ntlhambi wa ka Kubayi i wukulu.'

10

'Va ri tano va ka Kubayi, va ri wena ntombi ya hina i mani n'wini wa nandzu lowu?' ...

'Hi vula ku wena Lindi, u nga chavi; hi byele ku i mani a nga ku tshova nenge.'

'I, i, i, i ...' ku nghanghamela Lindi ivi a hetelela hi ku xi biku-biku-biku!

'Kasi u nga kali u rila n'wananga, wo hi boxela tshumba u boxa loyi a nga ku endla nsele lowu.' Ku khuthaza mhanintsongo wakwe Sophia a ri karhi a n'wi hoxa xidukwana xo tisula mihloti.

15

'I-i-i-i-Godfrey.'

Ivi ku ku whii, nkarhinyana.

'Hi sweswo va ka Kubayi, mi swi twe hi ta n'wina tindleve. U ri n'wini wa nandzu i Godofri.' Ku vula N'waswimirhana.

20

11.1 Eka ntshaho lowu ku vulavuriwa hi ntirho lowu sunguleke. Boxa ntirho wa kona.

(1)

11.2 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Eka ntshaho lowu, ematshan'weni yo vula n'wini wa nandzu Lindiwe wa rila. Ku rila loku ku komba leswaku a a ...

A chuhwile.

B biwile.

C tsakile.

D tshunxekile.

(1)

- 11.3 Vavasati lava nga eka ntshaho lowu va lo rhumiwa leswaku va ya tenga timhaka ta ndzhwalo lowu Lindiwe a a ri na wona. Hi rihi rito leri nga tirhisiwaka ku vula vavasati lava? (1)
- 11.4 Kombisa ku hambana loku nga kona eka endlelo ra Godi loko a ha lava ku ya eka Mafloza na loko se a lava ku rivaleriwa hi nsati wa yena. (2)
- 11.5 Boxa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Masindi na Rheyila. (1)
- 11.6 Hi xihi xivangelo xo va nandzu lowu wu tengiwa hambileswi vini va wona a va wu tiva? (2)
- 11.7 Eka ntshaho lowu ku na maxaka ya Godi na ya Lindiwe. Hikokwalaho ka yini mindyangu hayimbirhi yi fanerile ku yimeriwa eka ntirho wo fana na lowu? (2)
- 11.8 Loko a ku ri wena Lindiwe, a wu ta titwa njhani hi xiyimo lexi ku vulavuriwaka hi xona eka ntshaho lowu nga laha henhla? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

Loko nkarhi wa ku wisa ka swikolo wu hela, Lindi u lulamisele majaha ya yena leswaku ya tlhelela eYunivhesithi ya N'walungu. U tshamile ehansi a va longela timbuva ta miehleketo leswaku ti va tona ti nga ta va nyika matimba endleleni yo tika leyi a va famba eka yona.

'Vananga, ndzi khensile loko hi vile swin'we eka nkarhi wa n'wina wa ku wisa ka swikolo hambileswi mi nga wisangiki nchumu.' Ku sungula Lindi a hlamusela vana vakwe hi vunharhu bya vona hi madyambu yo hetelela ya leswaku Ganyani na Sorota va tlhelela eTurfloop. 5

'Hi hina hi khensaka mhani. Hi titwa hi ri va nkateko ku va hi ri na mhani wo fana na n'wina loyi a lumaka meno a khoma mukwana hi hala ko kariha.' Ku hlamusela Ganyani hi vutitshembi lebyikulu. 10

'Kunene buti Ganyani wa vurisa; loko a ku nga ri n'wina mhani, a ndzi tivi leswaku namuntlha a hi ta va hi ri kwihhi. Mi wansati wo tiya ku fana na ribye.' Ku hlamusela Sorota.

'Mina a ndzi koti ku swi twisisa leswaku hikokwalaho ka yini hi fanele hi hlupheka papa hi ri na yena. Vonani-i, sweswi mi famba mi lomba timali eka vanhu leswaku va tlhelela exikolweni. Tolweni kunene a ndzi yile kwale ka GDC wa kona, ivi ledyiya dya nguluve onge dyi lo karapiwa hi mati, dyi ala leswaku ndzi nghena ndzi vona papa. Ndzi lo ...' 15

'Kasi na wena a wu yile?' Ku vutisa Sorota hi ku hlamala swinene.

'A ndzi yile ku ya kombela yo mali ya ku rhumela tifomo ta ku amukeriwa.' 20

- 11.9 Boxa mintirho leyi Ganyani na Sorota a va dyondzela yona eYunivhesithi ya N'walungu? (2)
- 11.10 Xana mutsari u hi lemukisa yini hi tlhelo ra xiyimo xa dyondzo ya vana va Lindiwe? (2)

- 11.11 Xana marito ya vana va Godi loko va vulavula na mana wa vona Lindiwe ma kombisa yini? (2)
- 11.12 Mutsari u hlamusela yini loko a ku Lindiwe u tshamile ehansi na vana va yena a va longela timbuva ta miehleketo? (2)
- 11.13 I mani ximunhuhathwankulu eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.14 Kun'wana eka tsalwa Godi u byerile nsati wa yena Lindiwe leswaku a tihlayisela vana hikuva u n'wi dyondzisile xikolo. Xana u vona mavulavulelo lama ya ri kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.15 Xana loko a ku ri wena Lindiwe kutani nuna wa wena a nga ku hlayisi na vana va wena, a wu ta endla yini? (1)
- [25]**

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)**

Eka mfuwo wa rixaka mintsheketo yi nga pfuna ku dyondzisa kumbe ku tshinya vanhu eka mahanyelo yo biha. Kanela hilaha ku nga landzeleri swiboho, vulolo, vuxisi, mona na ku tiendla ntlhari ka N'wampfundla eka ntsheketo wa 'Malebvu ya N'wanghala' swi tiyisisaka mhaka leyi hakona.

[25]**XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)****'NHWANYANA WA VUHLALU'**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka ntsheketo wa 'Nhwanyana wa vuhlalu' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Vanhwanyana lavaya vo hlevelana leswaku swa antswa va n'wi wisela endzeni ka mati. Hakunene vo susumetela Xikhegu endzeni ka mati leswaku a nwela. Se vo suka va kongoma emakaya.

Va byelanile leswaku a va nga vuli leswaku Xikhegu u humeleriwe hi yini. Loko va fika ekaya va vutisiwa leswaku Xikhegu u kwihi, vanhwanyana hinkwavo va ku a va swi tivi. 5

Loko Xikhegu a wela endzeni ka nambu u vuye a tekiwa hi nyoka leyikulu ya le matini. Yi tshama na yena endzeni ka xidziva nkarhi wo ringana malembe mambirhi. A yi n'wi hlovisa hi swiambalo swa ku khavisiwa hi vuhlalu.

Xikhegu a a karhele ku tshama ematini naswona a a navela mhani wa yena. A a nga ta swi kota ku huma ematini a ya ekaya loko va nga lo ta va ta n'wi teka hi mfanelo. 10

Minkarhi yo tala a huma a tumbela etinhlange ni ta le kusuhi na le hlalukweni. A swi nga olovi leswaku a voniwa hikuva a a ha ri wa le matini.

Siku rin'wana loko a ha tumberile etinhlange ni o twa mpfumawulo wa ku tsemiwa ka tihunyi hi xihloka. Hiloko a sungula ku yimbelela risimu leswaku mutsemi wa tihunyi a ta n'wi twa, a ku: 15

Wen'u nge khee,

Wen'u nge khee,

Garingani wa khee!

A wu ndzi vitaneli mana wa mina

Le mutini kee!

20

Wanuna wo tsema tihunyi u twile ku yimbelela, kutani a tshika ku tsema tihunyi a yingisela. A a nga koti ku swi twa kahle leswaku ku yimbelela ku ta hi kwihi. Loko a yingisela kahle o twa:

Wen'u nge khee, ...

- 13.1 Xana vanhwanyana lava ku vulavuriwaka hi vona laha eka ntshaho lowu a va yile kwihi naswona a va ya endla yini? (2)
- 13.2 Ku ya hi ntsheketo lowu i yini lexi a xi endla leswaku majaha yo tala ya tsandzeka ku hlomisa Xikhegu? (2)
- 13.3 Nyika nkomiso wa leswi endleke leswaku vanhwanyana va twanana ku wisela Xikhegu ematini. (2)
- 13.4 Hikokwalaho ka yini Xikhegu a pfumerile ku kandza loko va le vukatini va n'wi lerisile ku endla tano kuve entiyisweni a a fanele a nga swi endli? (2)
- 13.5 Ku nga va ku ri yini lexi endleke leswaku nyoka yi nga ali na yena Xikhegu hambiloko yi swi vonile leswaku va tsandzekile ku landzelela swileriso swa yona loko va n'wi landza ra vumbirhi? (2)
- 13.6 Xana u dyondzile yini hi ntsheketo lowu. (2)
- 13.7 Loko a ku ri wena Xikhegu a wu ta va u endlile yini hi vanhwanyana lava ku wiseleke ematini? (2)
- 13.8 U vona yi vile mhaka ya kahle leswaku Xikhegu a pfumerile ku ya tekiwa hambiloko a swi tiva leswaku a a nga fanelangi a tirha mintirho yo tika? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA**XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)**

Hlaya xiphato xa xivongo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA H**VALOYI**

- 1 Hina hi va ka Valoyi,
- 2 Hina hi va ka Mathevula,
- 3 Hina hi va ka Khalanga.
- 4 Hi Valodzwi hina.
- 5 Hi va ka Mthondolovhani,
- 6 Hi va ka ncila a va ooli,
- 7 Loko u olola wu to tshoveka.
- 8 Hi va ka nsoko wa Gwambe,
- 9 Hi vadyi va swipame,
- 10 Hi va ka Congamela,
- 11 Va ka tluntlama hi tamba ra valoyi.
- 12 Va ka Xiambamilandzu,
- 13 Va ka Xitsundzuxa hi matlhari,
- 14 Va ka Combeni,
- 15 Va ka mana wa nanga,
- 16 Va ka N'wamanyuluzana wa Combeni,
- 17 Va ka Mthondolovhani jaha xo bomba.

18	Mabomba hi mirhi,
19	Mabomba hi vana,
20	Mahisa vana hi milombyani,
21	Xifamba hi matsambu yo nonoka,
22	Va ka Makhandziya murhi hi nsinya hi xika hi tindzhavi.
23	Hi va ka n'wana emakatleni.
24	Hi Vatendenya va ku khandziya tintshava.
25	Hi Vatendenya wa rigombo ku nga ri na xihoxo.
26	Hi hina van'wamatshaha swa van'wana.
27	Hi hina majaha ya timbhuri.
28	Hi hina tigonogono ta ka xifuma hi nghotsa.
29	Bya mbita byi vila byi halaka.
30	Hi hina vinyi va nsimu ya tsawani yi tsandze N'wa-Lowani ku hlakula.
31	Hi Vagulukhulu wa Ncangameri,
32	Hi tinanga leti nga riliki.
33	Ku rila maphahlaphahla entshaveni ya vulombe.
34	Khalanga!
35	Munyayi!

- 13.9 Hi mintila leyi nga hundziki MUNE, hlamusela hungunkulu leri xiphato lexi xi hi byelaka rona. (2)
- 13.10 Xana va ka Valoyi va cina xiharhi xihhi? (1)
- 13.11 Hi wihi ntila lowu kombisaka leswaku va ka Valoyi va sasekile eka xiphato lexi? (1)
- 13.12 Hi xihhi xivangelo xo va vanhu va fanerile ku tiva swiphato swa swivongo swa vona? (2)
- 13.13 I yini lexi nga endliwaka ku pfuna vanhu lava nga swi kotiki ku tiphata? (2)
- 13.14 U vona onge swi vangwiwa hi yini leswaku ku phatiwa xivongo xa tatana ku nga ri xa manana? (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Munghana wa xiviri a nga tshiki munghana wa yena a huma endleleni. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hileswi endlweke hi Mavhavaza eka munghana wa yena Matanato. [25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

(Mavhavaza, Xilumuni na Xikhogolo vo sungula ku langutana, va hlamala.)

MATANATO:	Swa antswa mi tifambela vandzuwe. Ma xi twa na n'wina leswaku xi ri yini xiheyiheyi xa mina.	
MAVHAVAZA:	Swi vula ku ri se wa sala he Matanato?	
MATANATO:	Ndzo tshama ndzi sarile hikuva Rhoda a nga lavi ku twa nchumu ku ri ndzi n'wi sukela la.	5
XIKHOGOLO:	Mali ke? Ya sala na yona?	
MATANATO:	Kasi ndzo va xihlangi mi nga ta lava ku ndzi khomela mali xana?	
XILUMUNI:	Hi ringeta ku pfuna n'wina kokwana Chauke.	
MATANATO:	Mi ringeta ku pfuna mina, xana ndzi mi byerile leswaku ndzi lava ku pfuniwa xana? Ku hoxa mali exikhwameni swi kala swi lava ku pfuniwa sweswo!	10
MAVHAVAZA:	Hi nga phikizani. A hi nweni hi ta famba. <i>(Matanato a ri ambele manghilazi emahlweni ri languteka ri tsakile ngopfu ku va ni munhu wa rona Rhoda – Vanghana se ri nga ha ri na mhaka na vona. Hi xinkadyana ro suka ri ya exiyindlwani kwala jarateni ra laha a va tlanga kona xitokofela. Endzhaku ka nkarhinyana ro vuya hi ku tsutsuma. Vatsotsi va ri tekerile swiambalo hinkwaswo va tlhela va ri ba. Se ri tsutsuma ri vuya ri nga ambalangi nchumu handle ka manghilazi ntsena. Vavasati va tsutsuma va humela ehandle ku sala vavanuna ntsena, van'wana va hleka loko va vona a nghena a ri cheleni.)</i>	15
MATANATO:	Va kwihi vayisa lava ndzi nga ta na vona?	
RHODA:	Se va fambile, wena sala mina ndzi ta ya teka byiburuku bya Buti Zaki na hembhe bya kona. U tshama kona laha kusuhi na kwala. <i>(Rhoda a huma a famba.)</i>	25

- 15.1 I yini lexi endleke leswaku swimunhuhatwa leswi swi kumeka swi ri eka ndhawu leyi swi vulavulaka swi ri eka yona. (1)
- 15.2 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Ku tirhisiwa ka rito xiheyiheyi hi Matanato swi hi komba ... (1)
- A rirhandzu.
B rivengo.
C ririndzo.
D rilaveta.
- 15.3 I yini lexi a xi endla leswaku Xikhogolo a lava leswaku Matanato a n'wi nyika mali leswaku va n'wi fambela na yona? (2)
- 15.4 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka swimunhuhatwa leswi kumekaka eka ntshaho lowu? (2)
- 15.5 Xikhovolelontlangu xi va kona loko mhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona yi hundzuka ntiyiso. Xana marito ya Xilumuni ya leswaku va ringeta ku pfuna yena Matanato ya hundzukile ntiyiso hi ndlela yihi? (2)
- 15.6 Hikokwalaho ka yini Matanato a nga swi kotangi ku tilwela loko a ta va a hlaseriwile hi vatsotsi? (2)
- 15.7 Hi xihhi xivangelo xo va Matanato a lavile ku tiva laha lava a nga ya na vona exitokofeleni a va yile kona? (2)
- 15.8 Loko a ku ri wena u nga tekeriwa mali ya xitokofela ku fana na Matanato a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

XITSATSATSA:	Ndzawini va ka Chauke. Hina hi rhumiwile hi Makhuvele ku ta mi byela leswaku u vonile muthimba laha mutini wa ka Chauke. Vito ra yena i Topisa. (O tlhela a famba)	
N'WA-MBUVANI:	Chauke u ri hi swona. Se loko mi vonile muthimba hina swi hi tirhela yini ke? (O tlhela a famba)	5
XITSATSATSA:	Makhuvele u ri ndzi fa hi yena. (O tlhela a famba)	
N'WA-MBUVANI:	Chauke u ri hi swona. Vonakani. Timbyana hi bohile. (O tlhela a famba)	10
XITSATSATSA:	Madzana ya mune wa tirhandi hi lawa. Makhuvele u vula sweswo u ri u lava Topisa. (O tlhelela endzhaku. Na vona vo sala va vulavula va boha leswaku ku laveka ta riambiso ni ta mavuto. Tlhandlakambirhi, va ka Makhuvele a va fanele va tiva leswaku Topisa u ni n'wana.)	15

XITSATSATSA:	Makhuvele u vula sweswo u ri ntlhanu wa makume ya tirhandi ya riambiso na mune wa makume ya tirhandi ta mavuto hi leti. Dzana ra tirhandi hi leti. U ri rhanga u koka ni vana va rona. U hetelela hi ku tlhandleleka dzana ra tirhandi ti ya tatisa eka ndzovolo. <i>(Loko a heta sweswo a huma a famba. Va ka Chauke vo sala va tikhomile tinhlaya va nga tivi lexi va nga xi vulaka. Hinkwavo vo twanana leswaku Makhuvele u hetile ku lovola. Kwalaho vo rhumela rito ro tivisa leswaku Chauke u phameriwile, u dyile u xurhile.)</i>	20 25
XITSATSATSA:	Makhuvele wa nkhensa swinene ku amukeriwa laha mutini, kutani u vula sweswo u ri u kombela mati. Makume-mbirhi wa tirhandi hi leti. <i>(Va ka Chauke va vitanile Topisa ...)</i>	

- 15.9 Xana Topisa i wa ka mani? (1)
- 15.10 Xitsatsatsa eka n'wangulano lowu nga laha henhla u byela va ka Chauke leswaku Makhuvele u ri rhanga u koka ni vana va rona. Hi rihi rhanga leri ku vuriwaka rona? (1)
- 15.11 Ku va va ka Makhuvele va ya emahlweni va titsongahata hambiloko N'wa-Mbuvani a va konyolola a ku: 'Se loko mi vonile muthimba hina swi hi tirhela yini ke?' swi ku dyondzisa yini? (2)
- 15.12 Xana N'wa-Mbuvani u vula yini loko a byela va ka Chauke leswaku Makhuvele u vula leswaku u kombela mati. (2)
- 15.13 Hikokwalaho ka yini minkarhi hinkwayo loko swimunhuhatwa leswimbirhi eka n'wangulano lowu swi heta ku vulavula swi suka swi famba ematshan'weni yo yimela nhlamulo? (2)
- 15.14 Loko swimunhuhatwa leswi nga laha henhla a swi hlanganile hikokwalaho ka wena a wu ta titwa njhani ku ya hileswi mbhurisano wa vona wu nga herisa xiswona? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 15.15 U vona swi fanerile leswaku vanhu va ya emahlweni va endla leswi endliwaka eka n'wangulano lowu eka nkarhi lowu hi hanyaka eka wona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Ko tala evuton'wini munhu loyi a xanisiweke a nga rivali ndlela leyi a nga xanisiwa hi yona kambe loyi a n'wi xaniseke u tala ku rivala. Kombisa hilaha mhaka leyi yi tihumelerisaka hakona etsalweni leri.

[25]**XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BONEKA:	Ndzi famba sweswi n'wananga. Ndhawu leyi se ya ndzi phirha, a ndza ha lavi no yi vona. Vanhu va ndhawu leyi va nga ka va hi hetisa hikuva va na jelazi ngopfu. Loko ku ri vamhana Khegu vona vo nyanya. Ndzi tshemba leswaku laha va nga kona va tshama va ri karhi va ndzi hleva. Phela mina a hi mina ndzi nga te va famba. Va lo tifambisa hi mhaka yo chava ku kandza ni ku rima. Mina se ndza famba n'wananga.	5
BODZANI:	Mi famba kahle mhani.	
BONEKA:	Hi swona. U sala u hlayisa n'wana. U nga n'wi tshiki va sala va n'wi ba valoyi va tiko leri wa swi twa? Mi nga sali mi ya emitini hikuva va nga n'wi chelela vanhu va ndhawu leyi. U teka R5,00 u ya xava khodiringi u nwa na n'wana. Khegu yena u nga kali u tikarhata hi yena. U vona Khegu a nga ngheni endlwini hikuva a nga mi phazamisa. (<i>A huma a famba a ya khandziya xibazana ...</i>)	10
BODZANI:	Wena Gwirhani famba ehandle u ya kamba Khegu loko a ri kona.	
GWIRHANI:	(<i>A huma a ya kamba a tlhela a vuya.</i>) A dyi kona onge dyi yile ku hlayeni exikolweni.	15
BODZANI:	A nga zangi a ya eku hlayeni. U yile emajaheni. Hatlisa u teka mali u ya xava khodiringi u tlhela u xava na hafu yo basa hi ta dya dyi nga se vuya Khegu.	
GWIRHANI:	... Hi leyi khodiringi sesi kambe a yi titimeli ngopfu.	20
BODZANI:	Famba u ya pfala yindlu u ta hi ta dya a nga se vuya.	

- 17.1 Bodzani u tikomba a nga yingiseli swileriso leswi a nyikiwaka swona. Hi swihi leswi seketelaka mhaka leyi ku ya hi n'wangulano lowu nga laha henhla? (1)
- 17.2 Boneka u ri Khegu a nga fanelangi a nghena endlwini hikuva a nga va phazamisa. Xana ku ya hi Khegu hi swihi leswi a vulaka leswaku u ta va phazamisa hi swona naswona Khegu a a pfumeleriwa ku nghena endlwini leyi loko swi te yini? (2)
- 17.3 Hi ku xiya n'wangulano lowu nga laha henhla, hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka thoni ya mavulavulelo ya Boneka na vana va yena, Bodzani na Gwirhani ehenhla ka Khegu? (2)

- 17.4 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko ku ri ku i ntiyiso leswaku vasati va Xikweni a va tshamela ku hleva Bodzani ku ya hi vulavulelo ra yena, xivangelo xo va va n'wi hleva xi nga va xi ri xihhi?
A Hileswi a va fa hi ndlala laha a va ri kona.
B Hileswi a va venga Boneka.
C Hileswi Khegu a a tshama na Boneka.
D Hileswi Boneka a va tekeleke nuna a tlhela a va hlongorisa evukatini. (1)
- 17.5 Hi xihhi xivuriso lexi u nga xi tirhisaka ku seketela mavulavulelo lawa ya Boneka na vana va yena eka n'wangulano? (2)
- 17.6 Kun'wana etsalweni Bodzani u byerile Khegu leswaku u lava ku endla mhaka yin'wana leyi nga ta va tshamisa emafurheni? Xana a a hlamusela yini hi mhaka leyi? (2)
- 17.7 Boneka u byerile Bodzani marito lawa: 'U nga n'wi tshiki va sala va n'wi ba valoyi va tiko leri wa swi twa? Mi nga sali mi ya emitini hikuva va nga mi chelela vanhu va ndhawu leyi?' U nga vula yini ehenhla ka marito lawa ya Boneka hi tlhelo ra vonelo ra yena ra vutomi? (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

BODZANI:	<i>(A huma a ya ehandle a ya komba Khegu.)</i> Sesi Khegu vonani tirhoko leti malume va nga ndzi xavela.	
KHEGU:	<i>(A monya.)</i> U ri u xavele hi malume, u na malume wo tirha wena naa?	
BODZANI:	Ndzi na vona vamalume vo tala mina.	
BONEKA:	<i>(A vitana Bodzani.)</i> Bodzanee ...	5
KHEGU:	Wena Bodzani u ri u na malume, leswi khale a wu nga vuli leswaku u na malume wo tirha ke? Mina a ndzi lavi ku karhatiwa. Famba u ya fela le kule le!	
BONEKA:	<i>(A swi twa, a nghenelela.)</i> U ri yini wena Khegu. U ri a ya fela le kule. Kasi hi wena u loyaka n'wananga leswaku a vabya, a wu ku u n'wi kotile.	10
KHEGU:	Ndzi tiva yini hi vuloyi mina xihlangi xo tani ke?	
BONEKA:	U hlamula mina xithaka xexo ka Khegu? Musi a wu ndzi karhati wena. Ndzi ta tsalela tata wa wena ndzi n'wi hlamusela hinkwaswo.	
KHEGU:	<i>(A vulavula a ri yexe a ri karhi a ya endlwini ya yena.)</i> Laha mutini lowu kahle-kahle ndzo bohiwa hi xikolo. Loko a ndzi nga dyondzi a ndzi to landza mhani lomu va nga kona. Sweswi swo hambu wo khohlo! Swi to tsariwa swi cheriwa vhilopheni va vika leswaku Khegu u khohlorile, ivi swi yisiwa ko ka nuna. Leswi swo hanya hi vuxiya-xiya a ndzi nga swi koti mina ... Loko ndzo za ndzi nghena laha kaya ndza swi tiva leswaku ndzi ta eku chingheriweni. Laha mutini lowu a ku cinamisiwi meno laha, hi le Pfanomomo. Kumbe hi mhaka va humaka kona a ndzi swi tivi.	15 20

- 17.8 Bodzani u kombile Khegu tirhoko leti a vuleke leswaku u xaveriwile hi malume wa yena. Entiyisweni tirhoko leti a ti xaviwile hi mani? (1)

- 17.9 Hi rihi goza leri Khegu a ehleketeke ku ri teka endzhaku kaloko Boneka a n'wi holoverile hi ku n'wi byela leswaku wa loya? (2)
- 17.10 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka vito ra ndhawu ya Pfalanomo na leswi Khegu a a khomisiwile xiswona hi Boneka? (2)
- 17.11 Ku va Khegu a tiyiserile ku tshama na Boneka hambiloko a n'wi xanisa swi vile na nkoka wihi eka vutomi bya yena? (2)
- 17.12 Hlamusela leswi Khegu a vulaka swona hi marito lawa: 'Sweswi swo hambu wo khohlo! Swi to tsariwa swi cheriwa vhilopheni va vika leswaku Khegu u khohlorile, ivi swi yisiwa ko ka nuna.' (2)
- 17.13 Xana u twisisa yini hi ku va Bodzani a yile a ya komba Khegu tirhoko leti a a ri na tona? (1)
- 17.14 U nga vula yini ehenhla ka ku va Bodzani a byerile Khegu leswaku u na vamalume lava tirhaka? (1)
- 17.15 Hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile loko a wu ri eka xiyimo lexi Khegu a a ri eka xona xo tshamela ku byeleteriwa marito yo fana na lawa a a byeriwa wona hi Boneka? (2)

[25]

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO'**

Vutlharhi bya mudyondzisi Xitlhanyi loyi a a tivula 'mathwadibona' eka xintlangwana lexi byi hundzukile vuphunta. Loko a ku ri wena mudyondzisi loyi kutani u nyikiwile nkarhi wa vumbirhi wo lulamisa swihoxo leswi u swi endleke, hi swihi leswi a wu ta swi lulamisa leswaku u va mudyondzisi wo xiximeka?

[25]**XIVUTISO XA 19 (XIMBANGU)****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'SWONA SWI RI SWA YINI!'**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

NSATIMUNI/MUDLAYI:	<i>(Hi ku kariha)</i> Khombo, hambana ni moya wa mina u ndzi tshika ndzi tikurisela vana va mina hi ndlela leyi ndzi lavaka yona. A ndzi lavi leswaku vana va mina va hundzuka madabadaba ku fana ni vana va muti lowu wa Thulamahanci. Va mina vana ndzi lava va va madokodela kumbe tinjhiniyere letikulu. A ndzi lavi va va swikamba va famba va dirayivha tithekisi kumbe va va maphorisa ongeti mintirho ya mayemo yi lo hela. Futhi loko ku ri ku u lava ku ...	5
KHOMBO:	Mhaka yikulu a hi ku dyondzela ku hlamarisa munhu nkata mina, kambe i ku va munhu a tihluvukisa no amukeleka erixakeni hikuva hambiloko munhu a nga dyondzeka a fika kwale maninginingini, kambe loko a nga ri ni mahanyele ya kahle erixakeni, a swi pfuni nchumu.	10
NSATIMUNI/MUDLAYI:	... E-e, ongeti u la ku ndzi onhela siku hi ku gorombisana na mina ...	15
KHOMBO:	... Ndza tisola loko swi twala onge ndzi ku onhela siku, kambe mhaka leyi a ndzi ringeta ku hundzisa yona hileswaku munhu i munhu hi van'wana vanhu naswona vana lava, ndzi vula vana lava va hina lava, hi nga va onhi hi ku va endlela ni leswi nga fanelangiki no va ringana hikuva va ta vona vutomi hi tihlo ra mangayi ni xinyeku. ...	20
NSATIMUNI/MUDLAYI:	... Nyeleti, byela N'wa-Mporweni kwaleyo a hatlisa a ta susa swibye la tafuleni a ya swi basisa le khixini a tshika ku tshama hi mavoko ongeti i mesisi. ... U hatlisa na wena N'wa-Mporweni u basisa swibye leswi u tshika ku tirha hi ku nanayila ongeti munhu i rimpfani! Hatlisa!	25

- 19.1 Nsatimuni/Mudlayi u vulavula hi mhaka ya mintirho eka n'wangulano lowu nga laha henhla, xana yena a a tirha ntirho muni naswona a a wu thwaserile kwihi? (2)
- 19.2 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Nsatimuni/Mudlayi eka n'wangulano lowu nga laha henhla u vulavula na nuna wa yena Khombo a ri karhi a tirhisa nxevodindzimi a ku: '... ongeti mintirho ya mayemo yi lo hela.' Xana u kongomisa eka mintirho ya njhani? (1)
- A Yo yimela ehenhla.
B Leyi yimeke kunene.
C Ya xiyimo xa le henhla.
D Ya xiyimo xa le hanshi.
- 19.3 Pimanisa mavulavulelo ya Nsatimuni/Mudlayi na nuna wa yena Khombo eka n'wangulano lowu nga laha henhla. (2)
- 19.4 Hlamusela hilaha marito ya Nsatimuni/Mudlayi lama nge: 'A ndzi lavi leswaku vana va mina va hundzuka madabadaba ku fana ni vana va muti lowu wa Thulamahanci,' ya hundzukeke xikhovolelo hakona. (2)
- 19.5 Hikwalaho ka yini Khombo loko a vulavula na Nsatimuni/Mudlayi hi makurisele ya vana va vona eka n'wangulano a ku: '... naswona vana lava, ndzi vula vana lava va hina lava'?' (2)
- 19.6 Ku va Nsatimuni/Mudlayi a rhumile Nyeleti leswaku a ya vitana mupfuni wa vona wa le kaya, N'wa-Mporweni, leswaku a ta susa swibye a ya swi basisa loko va hetile ku dya swi hlamusela yini mayelana na kurisele ra vana? (2)
- 19.7 U nga vula yini ehenhla ka marito ya Nsatimuni/Mudlayi lama nge: '... A ndzi lavi va va swikamba va famba va dirayivha tithekisi kumbe va va maphorisa ...'?' (2)

NA

NTLANGU: 'YOO, NDZI TIDLELE MINOO!'

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

MISERY: Hambileswi u nga xitetemba xa wanuna, xihaja lexi xa Hadisa xi ta ku rhwala xi ya ku tlatlalata ehansi. Ivi xi ku rharhambula ni ku ku fumbutela hi swivuri ku kondza u ku khatsaa, u raha bakiti. ...	
Ku ku rila ndzi ta ku rila nkatanga ku ri ku nkensa leswi u hlengeleteke swi nyawula leswaku vutomi bya mina byi ta nyawula loko se u be <i>double up</i> yo ya eka vakokwa wa wena. A ndzi nga veketeli ndzi to namba ndzi sungula namuntlha Sonto yaleyi loko ndzi vuya ekerekeni, ndzi ku mundzuku hi Musumbhunuku, mundlwani hi Ravumbirhi, Ravunharhu, ndzi ku Ravumune ku ya fika Ravuntlhanu, ivi hi Mugqhivela ku va ku ri <i>bye-bye</i> , <i>bye-bye</i> maxaka. ...	5 10
Leswi vana va ha yeke e- <i>Sunday School</i> , i nkarhi wa kahle wo tirha ntirho wo sungula ni wo hetelela lowu nga ta ndzi tshunxa emapindzini lawa. Ku fa ka wena ku ta va ku pfuka ka mina. Phela a va nga hembu loko Valungu va ku <i>one man's meat is another man's poison</i> xana hi ko ku famba ni mafurha ya wena leswi? ...	15
Se ntlhamu ndzi rhiyile hilaha Hadisa xi ndzi leriseke hakona, ku lo sala ntsena leswaku manghovo xi vuya hi kwalomo xi fika xi ku ncikii! Hinkwaswo se swi tshame ku lungha lero se ndzi nga tifambela ndzi ya ekerekeni ku ya rindzela. Loko a sala a vuya kwale byaleni bya kona tanihi ntolovelu, u ta fika a kukutlela <i>coke</i> leyi ni <i>brandy</i> leswaku a geva tibiya ta ka N'waswimbirhi, ivi a mukisa xisweswo a ya va rungula.	20

- 19.8 Xana marito lawa ya mbulavulawexe ya Misery ya kongomisiwile eka mani? (1)
- 19.9 Hi wihi ntirho wo sungula na wo hetelela lowu Misery a nge u fanele a wu endla leswaku a ta tshunxeka emapindzini? (2)
- 19.10 Xana mutsari u hi lemukisa yini hi swiendlo swa Misery eka xintlangwana lexi? (2)
- 19.11 Xana Misery u hlamusela yini loko a vula leswaku vutomi bya yena byi ta nyawula loko munhu loyi u n'wi boxeke eka 19.8 laha henhla a ta va a bile *double up* yo ya eka vakokwa wa yena? (2)
- 19.12 U twisisa yini hi ku 'rindzela' loku Misery a vulaka kona eka xivulwa lexi nge: '... se ndzi nga tifambela ndzi ya ekerekeni ku ya rindzela'? (2)
- 19.13 Ku ya hi xintlangwana lexi, Misery a a ri na munghana loyi va nge i Florence. U nga vula yini hi vunghana bya vona mayelana na leswi humeleleke eka xintlangwana lexi? (2)
- 19.14 Hi xihhi xitsundzuxo lexi u nga xi nyikaka vavasati van'wana leswaku ku ta papalatiwa mhaka yo fana na leyi endliweke hi Misery? (1)

[25]

XIVUTISO XA 20 (XITSALWANA)**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Kombisa hilaha timhaka to rhandzana ka vana va xikolo ti onheke hakona moya wo dyondza no dyondzisa exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani.

[25]**XIVUTISO XA 21 (XIMBANGU)****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

INSPECTOR DUIKER:	M'fana wa mina, eka wena hi lava ntiyiso ntsena leswaku hi ta kota ku ku tshunxa u tlhelela ekaya. Xana a wu swi tsakeli ku tlhelela ekaya m'fana wa mina?	
FUMANI:	Ndza swi tsakela.	
INSPECTOR DUIKER:	Loko u swi tsakela ndzi tshemba leswaku u ta vulavula ntiyiso ntsena. Phela ntiyiso wu kahle, wu olovisela vanhu vutomi. Xana u lunghekile ku vulavula ntiyiso m'fana wa mina?	5
FUMANI:	Ina.	
INSPECTOR DUIKER:	Ndza tsaka ku twa sweswo. (<i>A pfula dokete a hlaya, a heta.</i>) Se ndzi byeli m'fana wa mina, xana u n'wi dlayisile ku yini Xiluva?	10
FUMANI:	A hi mina ndzi nga n'wi dlaya.	
INSPECTOR DUIKER:	U te u ta vulavula ntiyiso. Se i mavunwa ya yini lawa u ya vulavulaka? Ndza ku vona a wu swi lavi ku tlhelela ekaya.	
FUMANI:	Ndza swi lava.	15
INSPECTOR DUIKER:	Loko u lava ndzi ku tshunxa vulavula ntiyiso ntsena. Ndzi ri u n'wi dlayisile ku yini Xiluva?	
FUMANI:	A ndzi n'wi dlayangi.	
INSPECTOR DUIKER:	Se ku humelele yini hi yena hikuva u lovele emavokweni ya wena?	20
FUMANI:	Xiluva a a ri murhandziwa wa mina <i>inspector</i> . A lo ndzi endzela tolo namadyambu. Se ndzi te ndzi pfuka mixo lowu ndzo vona onge a nga ha hefemuli kutani ndzi namba ndzi bela riqingho laha xitichini xa maphorisa.	
INSPECTOR DUIKER:	Xana wena na yena a mi ri na nkarhi wo leha ku fika kwihi mi ri karhi mi rhandzana?	25
FUMANI:	Hi sungule ku rhandzana tolweni wa haseni.	
INSPECTOR DUIKER:	Hi Ravunharhu?	
FUMANI:	Ina. (<i>Va miyelanyana.</i>)	
INSPECTOR DUIKER:	N'wana wa vanhu o tshika a lova njhe! E-e, swi kona u swi tumbetaka. Ndzi ku byerile leswaku loko u lava ndzi ku tshunxa u ta fanela ku vulavula ntiyiso ntsena.	30

21.1 Xana Xiluva loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu i wa ka mani? (1)

21.2 A ku lo humelelela yini ku kala Fumani a lumbetiwa leswaku hi yena a nga dlaya Xiluva? (2)

- 21.3 Nyika nkomiso wa leswi endlekeke ku kala Fumani na Xiluva va rhandzana. (2)
- 21.4 Kombisa ku hambana loku a ku ri kona eka vumunhu bya Xiluva na bya munghana wa yena Dikeledi. (2)
- 21.5 Xana u dyondzile yini hi vumunhu bya Jimmy? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.6 Ximunhuhawampaluxo i ximunhuhatwa lexi twaka timhaka ta swimunhuhatwa swin'wana kutani xi ti hundzisela eka swin'wana swimunhuhatwa. Xana eka tsalwa leri ximunhuhawampaluxo i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.7 U vona swi lulamile ku va vatswari va pfumelela vana va vona ku ya hlaya tibuku eka vanghana va vona ku fana na leswi endlilweke hi mana wa Xiluva ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 21.8 Mhaka ya ku hundza emisaveni ka Xiluva a ri eka vaFumani yi ku khoma njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA P

XILUVA:	Swi tirhela yena u ta dlaya hi mbitsi. Loko a ri mina ndzi ku nyiketa mbilu ya mina hinkwayo. Ndzi ta ku rhandza hi kala hi hambanisiwa hi rifu ri nga na mavondzo. U nga tlangi hi mina, ndza ku kombela Fumani.	
FUMANI:	A ndzi nga tlangi hi wena Xiluva. Na mina ndzi tiyimiserile ku ku komba rirhandzu ra xiviri. Onge Xikwembu xi ngo hi katekisa hi tekana hi va na ndyangu swin'we.	5
XILUVA:	Ndzi nga tsaka ngopfu loko swo va tano. Ndzi nga tinyungubyisa swinene hi wena Fumani.	
FUMANI:	Ku navela ka hina ku ta humelela kambe ntsena loko ho kota ku hanyisana kahle hi hloniphana. Loko un'wana a endlile xihoxo hi nga lwi kambe hi tsundzuxana.	10
XILUVA:	Ndzi tshemba leswaku swi ta va tano hi mhaka ya ku a wa ha dzahi mbangi. Loko a wa ha dzaha mbangi rirhandzu ra hina a ri nga ta tsakisa ngopfu hikuva siku rin'wana a wu ta dzaha ku tlula mpimo kutani u ndzi holovisa ndzi nga endlangi nchumu.	15
FUMANI:	Kasi u nga kali wa ha vilela, zolo ndzi yi tshikile. Futhi a ndza ha lavi ku twa nchumu hi zolo.	
XILUVA:	U endlile kahle loko u tshikile ku dzaha mbangi. <i>(Va miyelanyana.)</i>	
FUMANI:	Ndzi ehleketa leswaku mundzuku namixo ndzi pfuka ndzi hlantswa Range Rover hi ta ya hungasanyana edorobeni, hi ta vuya namadyambu.	20
XILUVA:	Hi ... ka Fumani! Se u lava ku yiva movha wa vatswari va wena u tsakisa mina?	
FUMANI:	A ndzo yiva, ndzi na mpfumelelo wo chayela mimovha ya laha kaya hi vumbirhi ka yona.	

- 21.9 I mani loyi a vuriwaka hi Xiluva leswaku, 'Swi tirhela yena u ta dlaya hi mbitsi,' eka ntshaho lowu nga laha henhla? (1)

- 21.10 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Eka ntshaho lowu Fumani u ri a nga ha dzahi mbangi. Xana i ntiyiso ke?
- A I ntiyiso hikuva a a tshikisiwile hi ku rhandza Xiluva.
B I ntiyiso hikuva a a tshikisiwile hi vadyondzisi.
C I ntiyiso hikuva a a tshikisiwile hi vatswari va yena.
D A ku nga ri ntiyiso, a a xisa Xiluva. (1)
- 21.11 Fumani u endlerile vatswari va yena swihoxo swo tala. Boxa XIN'WE ntsena. (1)
- 21.12 Kombisa hilaha marito ya Xiluva lama nge: 'Ndzi ta ku rhandza hi kala hi hambanisiwa hi rifu ri nga na mavondzo', ya hundzukeke ntiyiso hakona. (2)
- 21.13 Hikwalaho ka yini Xiluva a amukerile rirhandzu ra Fumani hambileswi a a n'wi arile nkarhi wo leha a vula leswaku yena u rhandzana na Jimmy? (2)
- 21.14 Fumani u byela Xiluva leswaku va ta famba hi movha wa ka vona va ya hungasa edorobeni tanihileswi a nga na mpfumelelo wa vatswari va yena. Xana a a vula ntiyiso ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.15 U vona swi ri kahle ku va mutsari a nga boxangi xivangelo xa rifu ra Xiluva ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80